

- Z. = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő*. Szerk. NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ – KAMMERER ERNŐ – LUKSICS PÁL. I–XII. Pest, Budapest, 1871–1931.
- Zs. = *Zsigmond-kori oklevéltár*. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR. I–II. Bp., 1951–1958. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. BORSA IVÁN. III–V. Bp., 1993–1997.

N. FODOR JÁNOS

BALAZSÉRI MAI CSALÁDNEVEI

A község neve 1323-tól adatható *Balasey* formában. Ez a *Balázs* név szláv változatára megy vissza (*Blažej* vagy *Blažej*), de mivel a mássalhangzó-torlódást már feloldották, a XIV. századnál jóval régebbi átvétel (FNESz. I, 153). Később „értelmesítették”, az 1577-es dézsmalajstromban már *Balaser*-ként szerepel (HELLER, GEORG: Comitatus Bereghiensis. München, 1983. 25). A kettősség sokáig fennmaradt, hiszen Mező Albert jegyző 1865. augusztus 26-án a következőket írja: „Neve a községnek Balázsér és Balazsér helybeli elterjedéssel...” (MIZSER LAJOS: Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában 1864–1865, Nyíregyháza, 1995, Levéltári Évkönyv XI, 399). 1920–38 között *Balažer*, majd szlávósítva *Blažejevo*, 1946-ban hatósági úton a *Кузьмине* nevet állapították meg, ma ismét a *Балажер* nevet viseli. 1967-ben Makkosjánosihoz csatolták, így lakosainak a számát a 2000-ben kiadott térkép alapján tudjuk. 1999-ben kb. ezer lelket számlált.

A családneveket Füzesi Magda, a Beregi Hírlap munkatársa gyűjtötte a gazdakönyvekből, és bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét most is megköszönöm. Feltűnő lehet a szlovák és ruszin vezetéknevek nagy száma. Erre is Mező Albert világít rá: „Honnan népszerűtetett; egy része mint régi magyarok nem tudatik, másik rész mint tótok felső Zemplén megyéből jöttek ide, az akkori föld birtokos Buday Zsigmond Úr engedelmével, - ki is helyt adván nekik, itt telepedtek meg” (MIZSER, i. h.). LEHOCZKY TIVADAR pedig néhány (*Bihari, Balazséri, Csapó, Cseh, Kovács, Rózsa, Varga*) ma is élő nevet közöl (Beregvármegye monographiája. Ungvárott, 1881, III, 47). A 185 családnevet kategóriánként teszem közzé (a beosztásra vonatkozóan l. Magyar Nyelvjárások 40: 182–92, 41: 427–32; Névtani Értesítő 21: 190–6, 24: 107–14, 25: 128–33). Elsősorban KÁZMÉR MIKLÓS: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század (Bp., 1993., rövidítve: K) című munkájára támaszkodtam, de akadnak olyanok is, amelyek itt nem szerepelnek, akkor – továbbá a szláv nevek esetében – saját megfejtési kísérleteimet adom.

I. A névadó ős személynevére visszamenő vezetéknevek

1. Régi egyházi személynevek

Demeter (K. 291), *Demjén* (K. 276–7., *Damján* a.), *Gábor* (K. 386), *Illés* (K. 491–2), *Iván* (K. 502), *Izsák* (K. 504–5), *Jakab* (K. 507), *Kozma* (K. 632–3), *Lőrinc* (K. 685),

Lukács (K. 688–9), Márkus (K. 710) < latin Marcus, Máté (K. 718), Orbán (788–9), Pál (K. 812), Román (897), Simon (K. 935–6).

Német vagy szlovák: *Martin* 'Márton'.

Ruszin: *Makár* (a magyarban az igen ritka nevek közé tartozik), *Petró* 'Péter'.

2. Régi egyházi személynevek rövidült, képzett alakjai

Barta (K. 99–100) < Bartalom < Bartholomaeus, *Béni* (K. 122), *Dancs* (K. 278) < *Dániel*, *Damján*, *Damokos* + *-cs*, *Markó* (K. 709–10) < *Márk* + *-ó* (esetleg: *Márton*, *Marcell* + *-kó*), *Mihók* (K. 733) < *Mihály* + *-ók*, *Peti* (K. 849) < Péter.

Orosz: *Pászka*: a Paszikrat, Passzarin nevek becézett alakja (ПЕТРОВСКИЙ, Н. А.: Словарь русских личных имен. Москва, 1980. 339).

Román: *Dianics* < *Dianiş* < *Dionisie* 'Dénes' (CONSTANTINESCU, N. A.: Dicţionar onomastic romînesc. Bucureşti, 1963. 44), *Griga* < *Grigorie* 'Gergely' (uo. 72).

Ruszin: *Timkó* < *Timofej* + *-ko*.

Szlovák: *Beca* < *Benjamin* + *-ko* (vö. Becko), *Ivancso* < *Ivan* + *-čo*, *Melcsák* < *Melíchár* 'Menyhért' + *-čák*, *Mihalko* < *Michal* 'Mihály' + *-ko*, *Pavlik* < *Pavol* 'Pál' (*Pavl-*) + *-ik*, *Petra* < *Petr* 'Péter' + *-a*, *Petrás* < 'ua'. + *-áš*, *Vojtku* < *Vojtech* + *ku* (keleti szlovák vocativusban, bár a vocativusi forma főként a ruszinra jellemző); a *Vojtech* nevet a magyar Bélával szokták a csehek és a szlovákok azonosítani, de ez sem hangtanilag, sem kronológiailag nem állja meg a helyét.

Ukrán *Szimcsera* < *Симчо* (<Семен) + *-ера*.

3. Régi világi személynevek

Bana (K. 82), *Bajó* (K. 64), *Burcsa* (K. 192–3), *Csanó* K. 216–7), *Tiba* (K. 1064) < *Tibald*, *Tiborc* + *-a*, *Zoltán* (K. 1161).

Kun-besenyő: *Ködöböcz* (MNYj. 38: 306).

Szlovák: *Bahus* < *Bohuslav*, *Bohumil* + *-uš*.

Ukrán: *Sztaszjuk* < *Стас* (<Станислав) + *-юк*.

4. Patronimikum képzős nevek

Orosz: *Baklanov* < *баклан* 'kárókatona', *Iszevics* < *Исе* (ПЕТРОВСКИЙ, i. m. 125), *Jakovlev* < *Яков* 'Jakab' (uo. 235), *Szergejeva* < *Сергеѳ* 'Sergius' (uo. 199), nőiesített forma.

Ruszin: *Mikulín* < *Mikula* 'Miklós', *Popovics* < *papa* 'pap', *Ripkovics* < *ripka* 'répa', *Rudenko* < *ruda* 'érc'.

Ruzin vagy ukrán: *Iszovics* < *Iszak*, *Iszidor*.

Szlovák: *Bábin* < *bába* 'vénasszony', de van 'anyámasszony katonája' jelentése is, *Dudics* < *duda* 'duda', *Karpikov* < *karpik* 'csipás szemű', *Mihovics* < magyar *Mihók*.

II. A származás helyére utaló vezetéknevek

1. Nagyobb egységre utaló nevek

Erdélyi (K. 430–1), *Szilágyi* 'szilágysági' (K. 1010–1).

2. Melléknévképzős helységnevek

Baranyi (K. 90–1, *Baranyai* a.): Máramaros, Ung megye, *Barkaszi* (K. 95): Barkaszi: Bereg megye, *Balazséri* (K. nem ismeri): Bereg megye, *Bessenyei* (K. 135): Besenyő nevű helység tizenhárom megyében található, közülük legvalószínűbb Bihar, Borsod, Heves, *Bihari* (K. 140): lehet megyenév is helységnev is, *Bródi* (K. 188): Bereg

megye, *Csernáti* (K. 239): 'csernátfalusi', Brassó vidéke, *Daróci* (K. 283): nyolc megyéből a legvalószínűbb Bereg és Szatmár, *Erdődi* (K. 332): Szatmár megye, *Galgóczy* (K. 391): Borsod, Nyitra megye, *Homoki* (K. 478): Bereg, Szatmár, Ung megye, *Kóródi* (K. 622): Bihar, Szatmár megye, *Krajnai* (K. 642): Nyitra, Vas, Verőce megye, de tájegység nevéből is levezethető (Zemplén megye), *Marosi* (K. 711–2): Bihar, Hont, Nógrád, Veszprém megye, *Nánási* (K. 765): Hajdúság, *Pallagi* (K. 826., *Parlagi* a.): Szabolcs, Szatmár megye, *Papfalusi* (K. 823): Bereg megye, *Pataki* (K. 829): tizenegy megyében huszonhét helységből legvalószínűbb Bereg, Máramaros, Ugocsa, Zemplén, de jelenthet 'patak mellett lakó' embert is, *Pocsai* (K. 859): Pocsaj: Abaúj, Bihar megye vagy Pócsa: Baranya megye, *Rohai* (K. 896): Rohó: Nyitra megye, *Sirokai* (K. 938): Sáros megye.

Ruszin: *Szamburszkij*: Szambur (Zólyom megye) vagy Szambor (Galícia).

Szlovák: *Oszicsánszki*: Oszikó (Sáros megye).

3. A helység valamely részén lakó

Hidi (K. 474), *Mezei* (K. 729–30), *Végső* 'faluvégi' (K. 1132).

Német: *Vizner* < *Wiesner* 'mezei' (BAHLOW, HANS: Deutsches Namenlexikon, München, 1967. 562), Sziléziában igen gyakori név.

4. Népnevek

Elsődlegesen az etnikumra, a származás helyére utalnak, noha az itt felsorolt nevek alapja a mellékjelentés is lehetett. *Cseh* (K. 225–6), *Horváth* (K. 480–1), *Lengyel* (K. 672–3), *Orosz* (K. 792–3): a jelentése itt csakis 'ruszin', esetleg 'görög katolikus' lehet, *Rác* (K. 879–80), *Tóth* (K. 1080–2).

Ruszin: *Leskó* < *lech* (*les-*) 'lengyel' + *-kó*, *Ruszinka*: a népnév képzett alakja, tehát nem 'ruszin nő' a jelentése, mert az *ruszká*-nak hangzik, *Ruszó*: a ruszinok XVI. századi elnevezése a *rusz* és egyéb képzett alakjai mellett.

III. Foglalkozásra, tisztségre utaló vezetéknevek

1. A foglalkozás, tisztség, társadalmi állás megnevezése

Béres (K. 129), *Bíró* (K. 142–3), *Bodnár* (K. 148), *Csapó* (K. 218–9) 'gyapjúműves', *Csallós* (K. 221–2), *Cserepes* (K. 237) 'cserépedény-készítő, cserepező', *Doktor* 'tudós, orvos, tanító', *Dudás* (K. 317), *Hegedűs* (K. 464–5), *Katona* (K. 563–4), *Kovács* (K. 629–30), *Molnár* (K. 745–6), *Papp* (K. 821–2), *Peres* (K. 842) 'jogi képviselő', *Puskás* (K. 877), *Sütő* (K. 952), *Szabó* (K. 955–7), *Varga* (K. 1121–2), *Vasas* (K. 1127–8).

Német: *Bek* < *Beck* 'pék' (BRECHENMACHER, KARLMANN: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen. Limburg a. d. Lahn. 1957–1963. I, 89), *Geiga* < *Geiger* 'hegedűs'.

Ruszin: *Sljahta* 'nemesség', azaz valamilyen formában a nemességhez tartozó személyt jelöl.

Szlovák: *Csizmár* 'csizmadia', *Huszárik* < *husár* 'libatenyésző, -pásztor; huszár' képzett alakja, *Mindák* 'mendikás', *Vorcsák* < *Dvorčák* 'udvaros', némiképp magyarosított forma, *Zvonár* 'harangozó'.

Ukrán: *Kordonec* < *kopdoheč* 'határőr, a kordon felügyelője'.

2. A foglalkozásra metonimiával utaló vezetéknevek

Butella 'borosüveg' (ÚMTSZ. I, 642, *butélia* a.), *Dufla* (a foglalkozás eredménye) 'szép, díszes' (uo. I, 1037–8), *Karabin* 'rövid csövű puska' (TESZ. II, 370), *Mező* (K. 730): a munkavégzés színhelye, *Vass* (K. 1125–6).

Lengyel: *Lokosina* < *lokszyna* 'lepény' (KNIEZSA, SzlJsz. 307).

Német: *Bác* < *Batz* 'csomó, rakás; facipó' (BAHLOW, i. m. 50), *Kill* < *Kiel* 'nagy hajó' (BAHLOW, i. m. 278).

Ruszin: *Herengu*: a *hering* szó vocativusa.

Szlovák: *Burcso* < keleti szlovák *bur* 'fenyő' + *-čo*, *Dub* 'tölgy': levezethető a ruszinból, az ukránból stb. is, de a *Dub* és képzett alakjai a szlovákban a leggyakoribbak, *Kaputa* < *kaput* 'régii hosszú felsőkabát' + *-a*, *Spenik* < *špen* 'forgács, szilánk, vágott fa' + *-ik*.

Ukrán: *Krohmalna*. A 'keményítő' jelentésű szónak a nőnemű melléknévi alakja.

IV. Egyéni tulajdonságot jelölő vezetéknevek

Angalét 'bámész' (MTSZ. I, 42. *angalit* a.), *Curi* 'veréb' (ÚMTSZ. I, 922., *csuri* a.), *Csuszik*: szavajárási név, a kapálóknak mondják: csúszik-e? (ÚMTSZ. I, 924), *Fehér* (K. 350–2), *Fekete* (K. 354–5), *Gerics* 'gerinc' (TESZ. I, 635), *Kiss* 'alacsony; valamely testrésze kisebb az átlagosnál; fiatalabb' (K. 594–6), *Kondor* 'göndör' (K. 614), *Kuruc* (K. 652) nemcsak szabadságharcost jelöl, hanem verekedős, izgága, másokba belekötő, örökké lázongó személyt is, *Makula* 'folt, szenny' (TESZ. II, 826), *Nagy* 'magas; valamely testrésze nagyobb az átlagosnál; idősebb' (K. 756–8), *Sass* (K. 919), *Síró* 'síró hangon beszélő; kesergő, panaszkodó' (K. 938), *Tompa* 'nehéz felfogású, fásult' (K. 1074), *Veres* (K. 1136–8), *Világos* 'fénylő' (K. 1144).

Cseh: *Harant* 'nyugtalan, állhatatlan ember' (MOLDANOVÁ, DOBRAVA: Naše příjmení, Praha, 1983. 77), *Karaba* 'ráncos, redős' (uo. 99).

Horvát: *Greba* < *grba* 'púpos'.

Német: *Herc* < *Herz*, azaz 'akinek szíve van' (BAHLOW, i. m. 234), *Gonz* < *Göns* < *Gans* 'liba', gúnyból adott név (uo. 115–6), *Lang* 'hosszú' (uo. 307).

Orosz: *Megyakovszka*: a медяк 'rézpenz, rézgaras' szó nőnemű melléknévi alakja, mivel a viselője nő (ОЖЕГОВ, С. И.: Словарь русского языка, Москва, 1975. 315), *Mozgovojev* 'eszés, okos' (uo. 328).

Orosz vagy ukrán: *Baklán* 'kárókatona'.

Román: *Csubirka* < *ciupercă* 'csiperke' (IORDAN, IORGU: Dicționar al numelor de familie româneși, București, 1983. 131), a névadás indítéka nem világos.

Ruszin: *Livák* 'balkezes', *Kurica* 'tyúk' (a szláv nyelvekben megszokott a háziállatok nevének a felvétele), *Mandzák* 'siető, gyorsan járó', *Medvigy* 'medve', *Revák* 'síró(s)'.
 Szlovák: *Csecsur* < *čeče* 'szép' + *-úr*, *Hubinec* < *huba* 'pofa, száj' + *-in* + *-ec*, azaz 'pofázó, szájaló', *Kárpikó* *karpik* 'cipás szemű' + *-o*, *Nasko* < *nahý* (*naš-*) 'meztelen' + *-ko*, *Selemik* < *šelma* (*šeliem-*) 'ragadozó, vad' + *-ik*.

Ukrán: *Hapák* < *zonak* 'egy népi tánc', kevés népetimológiával formálva.

V. A névadásnak több indítéka is lehetséges

Bakos (K. 70): 1. régi világi személynév, 2. olajütő, -sajtoló, *Barna* (K. 96–7): 1. a Barnabás név rövidülése, 2. a haj, a szőrzet, a bőr színe, *Farkas* (K. 346–7): 1. régi világi személynév, 2. metaforikus tulajdonság, *Gajdos*: 1. dudás, 2. kissé ittas (K. 388), 3. szlovák: *gajdoš* 'dudás', *Izsák*: 1. részeges ember (K. 502), 2. a ruszinban és az ukránban az Izsák megfelelője, *Láng*: 1. heves indulat (K. 664), 2. német: *Lang* 'hosszú' (BAHLOW, i. m. 307), *Rózsa* K. 899) 1. régi egyházi férfi-, illetve női név, 2. növénynév.

Szlovák: *Babják*: 1. *bob* 'bab' + -*ják*, 2. *bobo* 'mumus' + -*ják*, *bába* 'vénasszony, pipogya férfi' + -*ják*.

MIZSER LAJOS

A CSALÁDNEVEK KONNOTÁCIÓJÁRÓL¹

1. „Nyelvész urak jobban tudják, a költő jobban érzi.” Hadd emlékeztessenek ennek jegyében elsőként mindarra, amit írók, költők mondtak el egy-egy névről. Csak KOSZTOLÁNYIT említve: személyes vallomást *Édes Anna* vagy *Arany János* nevééről, költeményt az *Ilona* zeneiségéről (vö. ÁDÁM 1992). Olvashattunk másoknál olyan esszéisztikus megjegyzéseket, hogy *Napóleon Poschpischil*-ként, *Hitler Schicklgruber*-ként vagy *Sztálin Dzsugasvili*-ként aligha futott volna be olyan nagy karriert, mint amit a világtörténelemben magukénak mondhattak (VAJDA JÁNOSTÓL, ill. JOHN LUKÁCSTÓL idézi SZILÁGYI 1978: 39, ill. HAJDÚ 2003: 118). Tudjuk, hogy *Szomorj Dezső*-nek megkeserítette az életét az, hogy valójában *Weisz Mór*-nak hívták (KOVALOVSKY 1970: 169). A szakirodalom klasszikus, a névhangulat eltéréseit illusztráló példajaként pedig *Korsós Mihály* és *Egerszeghy Zoltán* nevét is ide idézhetjük (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 138).

A hivatalos névváltoztatások körében az elhagyott, régi családnevek és a felvett, új nevek között is egyaránt vizsgálhatjuk ezeket a jelenségeket. A nevekhez kapcsolódó gazdag asszociációs tartalmat jól jelzi, hogy az alapvetően az egyén azonosítására hivatott személynév megválasztását milyen sokféle tényező befolyásolhatja – többek között az etimológia, az egyes nevekhez sok emberben hozzákapcsolódó benyomások és a név híres viselői. (Egyes keresztnévkönyvek ki is térnek mindegyikre: pl. LANSKY 1991). A legszebb magyar családnév (egy nem reprezentatív értékű, a hatvanas évekből származó vizsgálat szerint) többek számára lehetett a *Kárpáti* (a Kárpátok szépsége és irodalmi élmények alapján; felnőtt férfiak) vagy a *Tamási* név (Tamási Eszter akkori tévébemondónő miatt; tizenéves lányok számára) egyaránt (TÓTH 1967). Egyes nevek szépnek, jóhangzásúnak vagy csúnyának, közönségesnek, rosszhangzásúnak minősítésével szakmunkákban is gyakran találkozhatunk (pl. MIKESY 1964, MIZSER 2003).

A tulajdonnévnek tekintett nyelvi elemek asszociációs láncokba ágyazódnak bele, melyek nem kötelező módon jellemzői egy névnek, ám hatásuk világosan kimutatható (vö. HUSZÁR 2001: 196). De hogyan kapcsolódnak mindezek a tulajdonnevekhez?

¹ Az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének „Szingmatikus és asszociatív viszonyok a nyelvben” című konferenciáján (2003) elhangzott előadás bővített változata.